

3.10. Sexuálne a reprodukčné zdravie a práva (SRZP)

3.10.1. Základné pojmy

Pojem sexuálne a reprodukčné zdravie a práva (ďalej SRZP) sa v ostatných rokoch stal bežnou súčasťou ľudskoprávneho slovníka. Hoci pojmy sexuálne a reprodukčné spolu úzko súvisia, používajú sa obidva súčasne, pretože ľudská reprodukcia sa už nevyhnutne neviaže na sexuálny život (napr. umelé oplodnenie) a rovnako sexualita sa neviaže len na plodenie detí.

Hlavným princípom, z ktorého tento koncept vychádza, je právo slobodnej voľby, urobené na základe dostatočných informácií.

Plánované rodičovstvo znamená princíp slobodnej voľby mať, alebo nemať deti, ako aj slobodného rozhodnutia o počte a čase ich narodenia. Vychádzajúc z tohto princípu to znamená aj právo na zdravie a prístup k potrebným službám a informáciám.

Informovaný súhlas je súhlas urobený slobodne a bez nátlaku na základe dostatočného množstva objektívnych informácií podľa najnovších vedeckých poznatkov.

Sexuálne a reprodukčné zdravie a práva

Reprodukčné zdravie je stav úplnej fyzickej, mentálnej a sociálnej pohody, a nielen chýbanie ochorenia alebo poruchy, vo všetkých prípadoch vzťahujúcich sa na reprodukčný systém, jeho funkcie a procesy. Reprodukčné zdravie zahŕňa aj ľudskú schopnosť mať uspokojujúci sexuálny život, schopnosť reprodukovať sa, ako aj slobodu rozhodnúť sa, kedy a ako často tak činiť.

Vychádzajúc z tejto podmienky, zahŕňa aj právo muža a ženy na informovanosť, právo na prístup k bezpečným, efektívnym a akceptovateľným metódam plánovaného rodičovstva podľa vlastného výberu, ako aj k metódam regulácie fertility podľa vlastného výberu, ktoré nie sú proti zákonu, a právo na prístup k primeraným službám plánovaného rodičovstva, ktoré umožnia ženám prekonať bezpečne tehotenstvo a materstvo a zabezpečia párom najlepšie možnosti mať zdravé deti (definícia SRZP podľa OSN¹).

Definícia reprodukčného zdravia vychádza z vedomia, že páry a jednotlivci majú základné právo slobodne a zodpovedne sa rozhodnúť o počte svojich detí, o intervaloch medzi pôrodmi, ako aj o čase, kedy sa majú deti narodiť, majú dostať informácie a prostriedky na dosiahnutie týchto cieľov a majú aj právo dosiahnuť najvyšší štandard sexuálneho a reprodukčného zdravia. To zahŕňa aj ich právo robiť rozhodnutia týkajúce sa reprodukcie slobodne, bez diskriminácie, nátlaku, tak ako je to vyjadrené v ľudskoprávných dokumentoch. Pri využívaní tohto práva majú páry a jednotlivci brať do úvahy potreby svojich žijúcich a budúcich detí a ich zodpovednosť voči spoločnosti. Podpora zodpovedného využívania tohto práva všetkými ľuďmi by mala byť fundamentálnym základom vládnej politiky a programov v oblasti reprodukčného zdravia vrátane plánovaného rodičovstva. Ako časť tohto ich záväzku majú plnú pozornosť venovať rozvoju vzájomných vzťahov medzi pohlaviami založených na vzájomnom rešpekte a rovnoprávnosti, najmä dosiahnutiu vzdelávacích potrieb a potrieb služieb pre dospelujúcu mládež tak, aby mohla pozitívne a zodpovedne nakladať so svojou sexualitou. Vzhľadom na neadekvátnu úroveň vedomostí, neprimerané a nedostatočné informácie a služby týkajúce sa reprodukčného zdravia, vysoký výskyt rizikového sexuálneho správania, diskriminačné sociálne praktiky, negatívny postoj k dievčatám a ženám a limitovanú možnosť žien a dievčat kontrolovať svoj sexuálny a reprodukčný život má mnoho ľudí na svete problémy s reprodukčným zdravím. Adolescenti sú obzvlášť zraniteľní vzhľadom na chýbajúce vzdelanie a prístup k primeraným službám vo väčšine krajín (Populačná konferencia OSN Káhira 1994).

---

¹ Definícia reprodukčného zdravia podľa § VII Akčného programu OSN. Káhira: 1994.

3.10.2. Čo by mali deti po skončení ZŠ vedieť o SRZP

- Každý/á žiak/čka má právo na objektívne informácie na základe najnovších vedeckých poznatkov bez ohľadu na svetonázor/vierovyznanie rodičov.
- Nikto nesmie byť nútený k akejkoľvek forme sexuálneho styku.
- Právo zakladať si rodinu a slobodne sa rozhodovať o počte a čase narodenia svojich detí je základné ľudské právo.
- Každý/á má právo na prístup k službám plánovania rodičovstva (antikoncepcia, umelé oplodnenie, sterilizácia) bez obmedzenia a nátlaku a právo rozhodnúť sa o ich využívaní na základe informovaného súhlasu.
- Každý/á má právo slobodne využívať a kontrolovať svoj sexuálny a reprodukčný život, pričom berie primeraný ohľad na práva druhých.
- Každý/á má právo na ochranu pred akýmkoľvek lekárske zásahom súvisiacim so sexuálnym a reprodukčným zdravím okrem prípadov, keď naň dá plný, slobodný súhlas založený na informovanosti.
- Každý/á má právo na ochranu pred sexuálnym obťažovaním.
- Nikto nesmie byť diskriminovaný vo svojom sexuálnom a reprodukčnom živote, v prístupe k zdravotníckej starostlivosti, službám a informáciám na základe rasy, farby pleti, pohlavia alebo sexuálnej orientácie, rodinného stavu, postavenia v rodine, veku, jazyka, náboženstva alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia.
- Všetky ženy majú právo na ochranu pred diskrimináciou v spoločnosti, v rodine alebo v zamestnaní z dôvodov tehotenstva alebo materstva a na ochranu pred predsudkami, zvyklosťami a všetkými ostatnými praktikami, ktoré sú založené na myšlienke podradenosti alebo na stereotypných úlohách mužov a žien.
- Každý/á má právo na ochranu pred všetkými formami násillia, ktorého príčinou je rasa, farba, pohlavie, jazyk, náboženstvo, politické alebo iné zmýšľanie, národnostný a sociálny pôvod, majetok, rod alebo iné postavenie.

3.10.3. Prečo sú dobré vedomosti v oblasti SRZP dôležité pre mladých ľudí?

- Sociálne dôsledky zanedbania SRZP sú ďalekosiahle. Zdravie, vzdelanie, medziludské vzťahy a kvalitná príprava na zakladanie rodiny a vstup do pracovného procesu sú úzko spojené. Neželané tehotenstvo v mladom veku zväčša znamená pre dievča problémy s pokračovaním v štúdiu a s dosiahnutím kvalitného vzdelania. Nepripravenosť na rodičovstvo môže navyše vytvoriť oslabený vzťah k dieťaťu. Ohrozenie zdravia sexuálne prenosnými chorobami vrátane nakazenia HIV/AIDS znamená pre mladého človeka celoživotné problémy nielen zdravotné, ale aj sociálne a pracovné a často koniec nádeje na uspokojujúci intímny život a založenie rodiny. Na predchádzanie týmto problémom treba, aby adolescenti dostali nielen relevantné vecné informácie, ale vedeli ich aj uplatniť a nárokovať si ich v kontexte svojich práv.
- Väčšina mladých ľudí sa stáva sexuálne aktívna v tínedžerskom veku, preto je dôležité, aby boli vopred správne a vekovo primerane informovaní. Mladí ľudia majú právo na informácie a služby, ktoré im umožňujú robiť informované a zodpovedné rozhodnutia o ich živote a súkromí. Toto právo nemá a nesmie závisieť od vôle či svetonázoru rodičov, akokoľvek dôležitú úlohu rodičia v procese dospievania nepochybne zohrávajú. Najmä pre dievčatá, ktoré vyrastajú v našej ešte stále stereotypnej spoločnosti, je dôležité poznať svoje práva vrátane práva povedať NIE a vedieť ich uplatňovať.

3.10.4. Súčasný stav v rámci krajín Európskej únie

Miera tehotenstiev tínedžeriek v EÚ vo všeobecnosti narastá (skutočná miera sa pohybuje medzi 12 a 25 na 1 000 dievčat vo veku 15 – 19 rokov). Najnižšiu mieru výskytu má Holandsko a Belgicko, do strednej skupiny patrí Nemecko, Francúzsko, Fínsko a Dánsko a najvyššou mierou sa vyznačuje Švédsko, Taliansko, Anglicko a Wales. V rámci EÚ mladí ľudia stále nedisponujú rovnakou mierou poznatkov o sexualite. Rozdiely v počte tehotenstiev mladistvých, sú markantné – napr. vo Veľkej Británii je tehotných 28 z 1 000 dievčat vo veku 15 – 19 rokov a v Holandsku 7 z 1 000. Holandsko sa celosvetovo považuje za príklad otvorenosti a kvalitných služieb v oblasti sexuality.

Vo východnej Európe nedostatočná sexuálna výchova prispieva k nízkej miere používania antikoncepcie. Tento región potrebuje viac zdravotných programov pre mladých ľudí. V niektorých krajinách, napr. v Lotyšsku a Bulharsku, možno služby plánovania rodiny využívať len so súhlasom rodičov. V Poľsku zasa neexistuje vôbec nijaká sexuálna výchova.

3.10.5. Právny základ sexuálnych a reprodukčných práv

Významom sexuality v ľudskom živote a faktom, že bez sexuálneho a reprodukčného zdravia nie je vôbec ľudské zdravie predstaviteľné, sa už dlhé roky zaoberá Svetová zdravotnícka organizácia (SZO) a Populačný fond Spojených národov (UNFPA), najväženejšie inštitúcie zaoberajúce sa populačnými a zdravotnými problémami ľudí s medzinárodnou autoritou. Konferencia OSN o populácii a rozvoji v Káhire v roku 1994 vytvorila definíciu reprodukčného zdravia a vo svojom akčnom programe zaviazala členské štáty, aby riešili populačné problémy vo svojich krajinách. Pre zástancov reprodukčných práv ľudí mala táto konferencia kľúčový význam aj preto, lebo na pôde OSN sa prestali populačné problémy vnímať len ako demografický problém kvantitatívneho rastu populácie – populačná explózia, ale začali sa posudzovať najmä ako problém kvality ľudského života a ľudských práv. Definovali sa pojmy ako sloboda voľby, povinnosti štátu rešpektovať práva jednotlivcov, zabezpečiť vzdelávanie, kvalitu a dostupnosť zdravotníckych služieb pre svojich obyvateľov. Tento záväzok potvrdili aj predstavitelia SR záväzným podpisom pod týmto dokumentom.

V zmysle uvedených dokumentov je zdravotnícka starostlivosť o reprodukčné zdravie definovaná ako súhrn metód, techník a služieb zabezpečujúcich reprodukčné zdravie a pohodu prostredníctvom prevencie a liečby problémov v oblasti reprodukčného zdravia. Reprodukčné zdravie znamená aj podporu života a osobných vzťahov, nie iba poradenstvo a starostlivosť vzťahujúcu sa na reprodukciu a sexuálne prenosné ochorenia.

Podľa ďalšieho dokumentu OSN, Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW, 1979) by mali štáty ženám a mužom zabezpečiť „... rovnaké práva rozhodnúť sa slobodne a zodpovedne o počte a čase narodenia ich detí...“. Dohovor ďalej zaručuje prístup k potrebným informáciám a vzdelaniu a umožňuje ženám a mužom využiť prostriedky na kontrolu veľkosti svojej rodiny. Podľa Odporúčania CEDAW č. 21 sa plánovaním rodiny rozumie zaručená sexuálna výchova, dostupnosť služieb na plánovanie rodiny, dostupnosť bezpečných a spoľahlivých antikoncepčných metód, voľne dostupné a primerané opatrenia na dobrovoľnú reguláciu fertility v záujme zdravia a kvality života všetkých členov rodiny.

Článok 24 Dohovoru o právach dieťaťa (1998) hovorí: „Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, uznávajú právo dieťaťa na dosiahnutie najvyššie dosiahnuteľnej úrovne zdravotného stavu a na využívanie liečebných a rehabilitačných zariadení. Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, usilujú sa zabezpečiť, aby nijaké dieťa nebolo zbavené svojho práva na prístup k takým zdravotníckym službám.“

Rezolúcia Európskeho parlamentu o sexuálnom a reprodukčnom zdraví a právach (2002) obhajuje právo mladých ľudí na sexuálnu výchovu, ich právo na slobodné a informované

rozhodnutie o svojom sexuálnom a reprodukčnom zdraví, právo na široko dostupnú antikoncepciu a právo na dostupnosť kvalitných služieb v oblasti plánovaného rodičovstva. V súvislosti s umelým prerušením tehotenstva, rezolúcia zdôrazňuje, že to nie je metóda plánovaného rodičovstva a nesmie sa tak ani chápať. Dôraz kladie na preventívne opatrenia, ktoré minimalizujú riziko nežiaduceho tehotenstva. Práve pre snahu predchádzať nechceným tehotenstvám vyzdvihuje rezolúcia nutnosť adekvátnej a modernej sexuálnej výchovy pre dospievajúcu mládež, ktorá sa môže – a v čase AIDS aj musí – slobodne a zodpovedne rozhodovať o svojom intímnom živote na základe objektívnych a neskreslených informácií.

3.10.6. Povinnosti Slovenskej republiky

Z rozličných medzinárodných dokumentov vyplývajú pre náš štát nasledujúce povinnosti:

- Štáty majú ženám a mužom zabezpečiť „rovnaké práva slobodne a zodpovedne sa rozhodnúť o počte a čase narodenia ich detí“.

V oblasti plánovania rodiny má štát povinnosť:

- zaručiť sexuálnu výchovu;
- zabezpečiť dostupnosť služieb a antikoncepčných metód;
- umožniť voľne dostupné a primerané opatrenia na dobrovoľnú reguláciu fertility v záujme zdravia a kvality života všetkých členov rodiny (Odporúčania CEDAW č. 21).

Sexualita sa týka každého a každej z nás, dospelých i detí. Poznať svoje práva aj v tejto oblasti je preto nevyhnutné jednak kvôli vlastnému uvedomeniu, jednak kvôli vzťahu k partnerovi/ke a iným osobám v našom okolí. Rešpektovanie práva na súkromie, slobodnú voľbu a práva „byť iný/á“ je základom dobrých ľudských vzťahov a uspokojujúcej sexuality.

3.10.7. Aktivity

3.10.7.1. Interrupcia áno, alebo nie

(podľa Manuály RE k ľudským právam, upravila Pietruchová)

Cieľ: Uvedomiť si problematiku umelého prerušenia tehotenstva a klady a zápory rozličných právnych úprav v tejto oblasti. Ujasniť si svoj osobný názor na túto tému, dokázať ho formulovať. Vytvoriť priestor na diskusiu, argumentáciu, výmenu názorov.

Veková skupina: Od 13 rokov.

Pomôcky: 4 kartičky s nápismi ÁNO, SKÔR ÁNO, NIE, SKÔR NIE.

Čas: 45 min.

Priebeh: Vyzvite žiakov a žiačky, aby vstali. Triedu rozdelte na 4 rovnaké skupiny lavíc. Každé skupine lavíc pridajte jednu kartičku s nápisom, ktorý vysvetlíte takto:

INTERRUPCIE ÁNO – interrupcie do určitého času vývoja plodu by nemali podliehať právnemu obmedzeniu, pretože každá žena má právo slobodne sa rozhodnúť o interrupcii, nikto ju nesmie obmedzovať ani nútiť.

INTERRUPCIE SKÔR ÁNO – interrupcie by nemali byť „jednoduchou záležitosťou“. Ak má však žena vážne dôvody, mal by byť zákrok pre ňu dostupný.

INTERRUPCIE SKÔR NIE – interrupcie by sa mali zakázať až na výnimočné prípady, ako je ohrozenie života matky alebo znásilnenie.

INTERRUPCIE NIE – interrupcie sa musia prísne zakázať bez akýchkoľvek výnimiek.

Žiakov a žiačky vyzvite, aby sa postavili k nápisu, ktorý najviac reprezentuje ich názor. Neprekáža, ak skupiny nie sú rovnako početné. Ak v triede panuje úplná zhoda, rozdeľte deti náhodne bez ohľadu na ich skutočný názor.

Skupinám dajte čas 5 – 10 minút na vnútornú diskusiu na ujasnenie argumentácie. Po prebehnutí diskusie umožnite žiakom/čkam prípadne prebehnúť do inej skupiny, ak názor zmenili.

Každá skupina si zvolí hovorca/kyňu na prezentáciu jej názoru a argumentov. Po predstavení prebehne diskusia (15 min.). Vyučujúci/a v nej funguje ako nezávislý/á moderátorka. Po skončení diskusie vyhlási moderátor/ka tajné hlasovanie, na ktoré rozdá hlasovacie lístky približne vo veľkosti A8 a požiada žiakov a žiačky, aby na ne napísali jednu zo 4 možností, ku ktorej sa najviac prikláňajú.

Po hlasovaní spočítajte výsledky a diskutujte o nich, porovnajte ich so skutočnou praxou a právnou úpravou.

3.10.7.2 Keď tradície bolia

(podľa Manuály RE k ľudským právam, upravila Pietruchová)

Cieľ: Vytvoriť priestor pre diskusiu, argumentáciu, výmenu názorov. Prehlbovať citlivosť k ľudským právam a rozvíjať toleranciu. Uvedomiť si rozdiel medzi "tradíciou" a porušovaním ľudských práv.

Veková skupina: Od 13 rokov.

Pomôcky: Pracovný list Keď tradície bolia, perá a papiere.

Čas: 45 min.

Priebeh: Aktivita nadväzuje na výklad o sexuálnych a reprodukčných právach v kontexte ľudských práv. Triedu rozdeľte na 3 rovnaké skupiny, každá z nich pracuje s jedným článkom z pracovného listu. Najprv si skupina prečíta text a potom sa rozdelí na dve strany – jedna časť má za úlohu obhajovať spomínanú tradíciu a druhá zasa argumentovať, prečo ju treba zmeniť. Pokiaľ sú problémy s rozdelením vnútri skupín, rozdeľte ju na polovicu a losujte.

Pred začatím diskusie v skupine pripomeňte žiakom a žiačkam pravidlá slušnej komunikácie (neskákať si do reči, nijaké osobné invektívy, hlásiť sa o slovo, striedanie diskutujúcich). Je vhodné stanoviť pre skupinu moderátora, ktorý nebude vyjadrovať svoj názor, ale viesť diskusiu a zapisovať. Diskusiu časovo obmedzte – odporúčame 15 min.

Po ukončení diskusie požiadajte skupiny, aby zhrnuli 3 najdôležitejšie názory za a proti a približne v priebehu 3 minút ich postupne prezentovali so stručným uvedením problematiky.

Po ukončení prezentácií diskutujte so žiakmi a žiačkami o pocitoch, aké v nich vzbudzovali články a diskusia. Skúste spoločne hľadať príklady podobných praktík v našom regióne v minulosti a prípady porušovania ľudských práv aj v súčasnosti.

Komentár: K článkom možno vyhľadať aj ďalšie podklady – citáty z práva, Koránu atď. Diskusiu môžete rozšíriť o mnohoženstvo, nosenie šatiek a pod. Pri diskusii je dôležité citlivo reagovať na nepriateľské reakcie proti islamu a pokúsiť sa hovoriť o iných.

3.10.7.3. Akvárium

(podľa Manuály RE k ľudským právam, upravila Pietruchová)

Cieľ: Vytvoriť priestor na diskusiu, argumentáciu, výmenu názorov. Prehlbovať citlivosť k ľudským právam, rozvíjať toleranciu a schopnosť počúvať argumenty iných, ako aj artikulovať vlastné názory.

Veková skupina: Od 10 rokov.

Pomôcky: Papieriky, klobúk alebo škatuľa, stoličky.

Čas: 30 – 45 min.

Priebeh: V strede triedy vytvorte priestor a postavte doň 3 (resp. 5) stoličky. Ostatné stoličky je vhodné poukladať tak, aby deti sedeli okolo v kruhu s určitým odstupom. Rozdajte deťom v dvojiciach papieriky a požiadajte ich, aby každá dvojica napísala na papierik určitú tému, resp. otázku k SRPZ (napr. právo na interrupciu, právo homosexuálov vychovávať deti, prečo používať kondómy atď.). papieriky zozbierajte a vložte do škatule. Požiadajte niekoho, aby vytiahol jeden papierik a prečítajte otázku. Vyzvite deti, aby sa prihlásili, ak majú na tému jasný názor, a podľa možnosti vyberte dvojicu s protichodnými názormi. Dvojica si sadne do stredu miestnosti spolu s učiteľom/kou a začne diskutovať. Ak chcú počúvať doplniť nejaký argument, postaví sa za diskutujúceho a položia mu ruku na plece. Ten uvoľní miesto a nový/á diskutujúci/a sa posadí na stoličku a pokračuje v diskusii. Po uplynutí času uzavrite diskusiu a rozprávajte sa s triedou o tom, ako na nich pôsobili argumenty a či zmenili názor. Osobitnú pozornosť venujte diskutujúcim, pýtajte sa na ich pocity a dojmy.

Aktivitu možno obohatiť aj nasledujúcim spôsobom: vyzvite žiakov a žiačky, aby sa stavali do radu za diskutujúceho s rovnakým názorom. Pokiaľ ich nejaký argument protistrany presvedčí, môžu prebehnúť na opačnú stranu. Ak chcú pomôcť diskutujúcemu s rovnakým názorom, nemusia sa hneď vymeniť, ale môžu mu pošepkať svoj argument.

Na konci vyhodnoťte počty na oboch stranách a priebeh hlasovania, koľko detí zmenilo názor a aké argumenty ich najviac presvedčili.